

Спеціалізованій вченій раді Д 41.086.03

Національного університету

«Одеська юридична академія»

ВІДГУК

опонента – доктора юридичних наук, професора

Миколи Олексійовича Стефанчука

на дисертацію Завальнюка Сергія Володимировича

на тему «Подолання прогалин у цивільному законодавстві України:

теорія і практика» подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних

наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес,

сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дисертаційного дослідження Завальнюка Сергія Володимировича «Подолання прогалин у цивільному законодавстві України: теорія і практика» зумовлена об'єктивною неможливістю забезпечити абсолютну повноту нормативного регулювання цивільних відносин, які характеризуються особливою динамічністю, різноманітністю та постійним ускладненням. Розвиток цифрової економіки, поява нових об'єктів цивільних прав, поширення технологій штучного інтелекту, віртуальних активів, цифрового контенту, нових договірних конструкцій та способів здійснення цивільних прав формують суспільні відносини, які нерідко випереджають можливості законодавця щодо їх своєчасного нормативного врегулювання. Унаслідок цього виникають ситуації відсутності, неповноти або функціональної недостатності правових приписів, що ускладнює реалізацію та ефективний захист суб'єктивних цивільних прав та інтересів.

Особливої значущості зазначена проблематика набуває в сучасних умовах рекодифікації цивільного законодавства України, європейської інтеграції та його адаптації до права Європейського Союзу. Оновлення

приватноправового регулювання потребує не лише усунення вже виявлених нормативних недоліків, а й формування концептуально цілісного механізму своєчасного виявлення, подолання та попередження нових прогалин. Водночас воєнний стан, масштабні соціально-економічні трансформації, зміни у сфері власності, договірних, спадкових та особистих немайнових відносин породжують нові правові ситуації, для яких чинне цивільне законодавство не завжди містить достатні й однозначні регулятивні моделі.

У контексті зазначеного дисертаційне дослідження Завальнюка Сергія Володимировича є актуальним і відповідає вимогам часу.

Ступінь обґрунтованості та достовірності положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація характеризується системним підходом до предмету дослідження та послідовністю аргументації запропонованих висновків. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертантом, у своїй більшості є обґрунтованими, аргументованими та переконливими. Автором для обґрунтування своїх висновків, пропозицій і рекомендацій використано великий обсяг літературних джерел, серед яких нормативно-правові акти різних держав, теоретичні джерела різних часів, судові рішення.

Структура дисертаційного дослідження логічно побудована та характеризується чітким змістовним наповненням. Обґрунтованість власних наукових результатів підтверджується і тим, що автор робить висновки на підставі аналізу й співставлення поглядів і концепцій інших науковців, вдало ілюструє результати судової практики. Одержані результати є науково обґрунтованими, достовірними та підтверджуються сучасними та взаємодоповнюючими методами досліджень.

Список використаних джерел до роботи є достатнім і містить необхідні джерела, що надало можливість повністю розкрити обрану тему дослідження. Теоретичну базу дисертаційного дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних науковців з теорії права, цивільного права, цивільного процесуального права та інших юридичних наук. Нормативну основу

дослідження становлять зарубіжні та вітчизняні пам'ятки цивільного права, міжнародні договори, які ратифікувала Верховна Рада України, акти чинного законодавства України та деяких зарубіжних держав. Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають рішення Європейського суду з прав людини, рішення вітчизняних судів різних інстанцій, офіційні звіти, доповіді та статистичні дані органів державної влади. Використання широкого спектру літературних та інших джерел, результатів проведеного автором дослідження судової практики надало можливість сформулювати власні позиції щодо вирішення низки дискусійних теоретичних питань. Крім того, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій зумовлюється належним володінням основними положеннями теоретичних знань, умінь і навичок здобувача та глибоке занурення у досліджувану проблематику, що надало можливість автору сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо концептуальних засад вдосконалення цивільного законодавства України, спрямованих на попередження та ефективне подолання прогалин, які ґрунтуються на їх розумінні як системного механізму самоорганізації правової екосистеми.

Аналіз дисертації Завальнюка Сергія Володимирович та його наукових публікацій, в яких висвітлено результати проведеного дослідження, дає підстави для висновку про відсутність у роботі положень, що можуть бути витлумачені як порушення академічної доброчесності.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у розв'язанні важливого наукового завдання – виробленні концепції сучасного розуміння прогалин у цивільному законодавстві України на основі сучасних доктрин і практики. Вимогам щодо наукової новизни відповідає низка сформульованих дисертантом положень, які винесені на захист.

На схвалення заслуговують більшість положень наукової новизни. Насамперед це стосується запропонованого нового розуміння сутності прогалин у цивільному законодавстві через введення нових категорій: прогалина як простір автономії, функціональна прогалина, прогалина-

індикатор, динамічна повнота. Зазначені категорії дозволяють переосмислити прогалини не лише як проблему, а як багатofункціональний феномен. Вони створюють основу для нової доктрини цивільного права, де прогалини стають інструментом розвитку, а не лише дефектом.

Також дисертантом запропоновано авторський підхід до розуміння механізму подолання прогалин як інтегрованої системи, що поєднує нормативні, доктринальні, судові та законодавчі засоби, кожен із яких виконує власну функцію у забезпеченні повноти правового регулювання. Встановлено, що механізм подолання прогалин функціонує як саморегулююча система цивільного права, що перетворює прогалини з дефектів на каталізатори розвитку, забезпечуючи стійкість, адаптивність і еволюційність цивільного законодавства України.

Автором запропоновано перелік основних складових механізму подолання прогалин: нормативні засоби (аналогія закону, аналогія права, субсидіарне застосування норм), доктринальні засоби (наукова інтерпретація, правова доктрина, експертна оцінка законопроектів), судові засоби (судове тлумачення, судова правотворчість, практика Конституційного Суду України, Верховного Суду та ЄСПЛ), законодавчі засоби (оперативне усунення прогалин, вдосконалення законодавчої техніки, гармонізація з європейськими стандартами), цифрово адаптивні засоби (розроблення норм цифрового права, використання LegalTech для виявлення та аналізу прогалин).

Заслужовує на увагу висновок автора, що тлумачення норм цивільного законодавства слід розглядати не лише як техніку з'ясування змісту норм, а як засіб подолання прогалин, що виконує компенсаційну функцію, забезпечує правову визначеність і водночас окреслює межі допустимого судового розсуду, відмежовуючи його від судової правотворчості.

Слід на високому рівні оцінити здобутки С. В. Завальнюка стосовно визначення ролі цифрового права у подоланні прогалин, яке полягає в тому, що воно: виявляє прогалини через LegalTech аналітику; компенсує прогалини через цифрові інструменти; електронні платформи врегулювання спорів; формує нові

стандарти регулювання, які поступово інтегруються у законодавство, перетворює прогалини на простір для інновацій, створюючи правові конструкції, що відповідають сучасним технологічним викликам; забезпечує превентивний ефект (зменшує ризик виникнення нових прогалин, гармонізуючи цивільне законодавство з реаліями цифрової економіки).

Аналіз структури та змісту дисертації. За результатами ознайомлення з дисертаційним дослідженням, можна зробити висновок, що зміст дисертації відповідає назві, а структура роботи є логічною, що дає можливість послідовно розглянути усі положення роботи та прийти до відповідних аргументованих висновків.

У Вступі обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, зазначається на зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначаються мета і завдання дослідження, його об'єкт та предмет, визначаються методи дослідження, формулюється наукова новизна одержаних результатів, практичне значення одержаних результатів, подається інформація про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації. Кожний структурний елемент роботи містить результати, які становлять науковий інтерес. Визначимо окремі з цих результатів.

У першому розділі розкрито теоретико-методологічні засади дослідження прогалин у цивільному законодавстві. Проаналізовано генезис наукових уявлень про прогалини у праві та цивільному законодавстві від античних правових учень до сучасних концепцій праворозуміння, визначено основні доктринальні підходи до їх сутності та місця у механізмі правового регулювання. Методологічну модель дослідження обґрунтовано як багаторівневу й міждисциплінарну, що поєднує загальнотеоретичні, філософсько-правові, спеціально-юридичні та емпіричні підходи. В основу покладено інтегративне праворозуміння із використанням природно-правового, нормативістського та соціологічного підходів, що забезпечило дослідження прогалин крізь призму справедливості, добросовісності, розумності, формальної визначеності та реальних умов правозастосування.

Систематизовано розвиток наукових досліджень проблеми прогалин у цивільному законодавстві України за чотирма етапами: 1991–2003 рр. – переважно загальнотеоретичне осмислення прогалин; 2004–2012 рр. – доктринальний аналіз Цивільного кодексу України та меж його регулювання; 2013–2020 рр. – перехід до галузевого й техніко-юридичного дослідження цивільного законодавства; 2021–2026 рр. – посилення прикладної спрямованості досліджень і зосередження уваги на цифровізації приватноправових відносин.

У другому розділі проаналізовано теоретико-правові засади виникнення та класифікації прогалин у цивільному законодавстві України. Встановлено, що сучасний стан цивільного законодавства характеризується активним переосмисленням і оновленням, а накопичені за два десятиліття дії ЦК України прогалини стали одним із чинників рекодифікації. Найбільш проблемними сферами визначено регулювання об'єктів цивільних прав, нових нематеріальних благ, права власності, договірних відносин, зобов'язань і відповідальності, а також окремих питань спадкового права.

Обґрунтовано, що прогалини виникають під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників, тобто є одночасно наслідком динаміки суспільних відносин і недосконалості правотворчої діяльності. Запропоновано авторську класифікацію прогалин за причинами виникнення, способами виявлення, ступенем впливу на правове регулювання та можливостями подолання, з особливою увагою до прогалин, зумовлених цифровізацією, розвитком штучного інтелекту, віртуальних активів і цифрового контенту. Зроблено висновок, що класифікація має практичне значення, оскільки визначає вибір способу реагування: реальні прогалини потребують застосування аналогії або законодавчого усунення, тоді як уявні можуть бути подолані шляхом належного тлумачення.

У третьому розділі розкрито поняття, структуру та складові механізму подолання прогалин у цивільному законодавстві й запропоновано авторське розуміння категорії «подолання прогалин». Обґрунтовано значення

тлумачення як первинного етапу реагування на нормативну недостатність, аналогії закону та аналогії права — як виняткових засобів вирішення неврегульованих відносин за відсутності прямої норми, а також субсидіарного застосування норм як інструменту забезпечення гнучкості, правової визначеності, нормативної економії та узгодженості регулювання у суміжних сферах.

У четвертому розділі проаналізовано судову практику як складову механізму подолання прогалин у цивільному законодавстві. Розмежовано поняття судової практики та судової правотворчості: перша охоплює всю сукупність судових рішень, тоді як друга проявляється у виняткових випадках прогалин, колізій або необхідності творчого тлумачення, коли суд розвиває право в межах його принципів і конституційних засад.

Визначено роль Конституційного Суду України у подоланні прогалин через офіційне тлумачення Конституції, визнання неконституційними дефектних норм і формування правових орієнтирів.

Особливу увагу приділено практиці Верховного Суду, який у ситуаціях нормативної недостатності застосовує тлумачення, аналогію закону й аналогію права та формує правові позиції, що забезпечують єдність правозастосування.

Показано також міжнародний вимір механізму подолання прогалин через практику ЄСПЛ, яка формує стандарти правової визначеності, справедливості, добросовісності, пропорційності та справедливого балансу й орієнтує національні суди на ефективний захист цивільних прав за відсутності прямого нормативного регулювання.

У п'ятому розділі обґрунтовано комплекс пропозицій щодо підвищення ефективності механізму подолання прогалин і вдосконалення цивільного законодавства України, що охоплюють уніфікацію стандартів законодавчої техніки, посилення ролі правової доктрини у правотворчості, своєчасне нормативне усунення виявлених прогалин, адаптацію цивільного законодавства до цифрової економіки та технологічних змін, використання

позитивного зарубіжного досвіду кодифікації й рекодифікації, а також забезпечення єдності судової практики як умови послідовного подолання прогалин і гарантування правової визначеності.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертантом, є аргументованими та переконливими. У роботі обґрунтування авторських висновків використано достатня кількість національних і зарубіжних наукових джерел (514 найменувань), нормативної бази, судової практики.

Теоретичне та практичне значення результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що результати дисертаційного дослідження мають наукове та практичне значення, висновки, отримані впродовж проведеного дослідження, можуть бути використані за різними напрямками діяльності, зокрема:

у правотворчій діяльності – з метою вдосконалення законодавства та підвищення ефективності законодавчої практики в контексті правозастосування;

у науково-дослідницькій діяльності – з метою вдосконалення та подальшого розвитку загальнотеоретичних уявлень про категорії «прогалина у законодавстві», «аналогія закону», «аналогія права», «субсидіарне застосування правових норм», «судова практика», «судова правотворчість» в теорії права та галузевих юридичних науках;

у правозастосовній діяльності – результати дослідження надають методичну базу суддям, юристам-практикам при вирішенні конкретних справ за відсутності прямої норми. Чітко розмежовані алгоритми застосування тлумачення і аналогії дають можливість обрати правильний шлях заповнення прогалин, не виходячи за межі законності. Висновки щодо застосування практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду допоможуть суддям нижчих інстанцій аргументовано враховувати ці джерела при розгляді справ, забезпечуючи єдність і відповідність національної практики європейським стандартам;

в освітньому процесі – під час викладання та вивчення курсів «Цивільне право», «Цивільний процес», «Сучасні питання цивілістики і методологія їх дослідження», «Сучасні проблеми цивільного права та цивільно-процесуального права», «Цивільне право: теорія та практика», «Цивільне право в сучасних умовах», «Управління конфліктами», «Актуальні питання адаптації цивільного законодавства України до права ЄС», «Актуальні питання оновлення цивільного законодавства України» та інших спеціальних курсів, які відображають проблематику подолання прогалин у законодавстві, а також при написанні відповідних посібників, підручників, науково-практичних коментарів тощо.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. Змістовне наповнення, перелік і кількість публікацій, апробація результатів дисертації відповідають встановленим вимогам. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, знайшли своє відображення у в 33 наукових працях, з яких 21 стаття, опублікована у фахових наукових українських і зарубіжних виданнях, а також у тезах 12 доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Зміст реферату повною мірою відображає структуру, хід дослідження, основні положення і висновки дисертації. Реферат не містить положень, що не ввійшли до основного змісту дисертації. У ряді випадків автор веде полеміку, аналізує думки вчених з подолання прогалин у цивільному законодавстві України, визначає власну позицію з цього приводу. Дисертантом проаналізовано майже всю існуючу вітчизняну літературу з розглянутої теми та використано закордонні джерела. Усі ці теоретичні положення були належним чином критично проаналізовані здобувачем і на цій основі запропоновано перелік основних складових механізму подолання прогалин у цивільному законодавстві України.

Отже, загалом ступінь наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації достатній. Вони зроблені на високому

науковому рівні. Тому можна стверджувати, що робота є завершеною науковою працею, а висновкам, зробленим у дисертації, властиві необхідні ознаки новизни.

Рецензована дисертація містить раніше не захищені наукові положення та отримані автором нові науково обґрунтовані результати в галузі науки цивільного права, які в сукупності розв'язують важливу наукову проблему.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. Варто зазначити, що дисертації притаманні й окремі зауваження та дискусійні положення, зокрема:

1. Методологічною основою дисертаційного дослідження визначено інтегративний тип праворозуміння, відповідно до якого право розглядається не лише як система нормативних приписів, а як складне соціально-нормативне явище, що охоплює також принципи права, судову практику, правову доктрину та правосвідомість. Водночас предметом дослідження є саме прогалини у цивільному законодавстві, тобто передусім явище нормативної неповноти. У зв'язку з цим виникає питання: чим зумовлений вибір саме інтегративного праворозуміння як методологічної основи роботи та які його переваги порівняно з нормативістським (позитивістським) підходом при дослідженні прогалин у цивільному законодавстві? Чи не достатньо позитивістського підходу для встановлення факту відсутності необхідної правової норми?

2. У дисертації автором запропоновано розгалужену класифікацію прогалин у цивільному законодавстві за різними критеріями, зокрема за причинами виникнення, ступенем урегульованості, способом виявлення, можливістю подолання, способом їх усунення та інші. Водночас будь-яка класифікація має практичну цінність лише тоді, коли вона дає змогу не просто описати певне явище, а й визначити правові наслідки його віднесення до конкретного виду. У зв'язку з цим постає питання: яка із запропонованих класифікацій має найбільше прикладне значення для правозастосовної

практики і безпосередньо впливає на вибір способу подолання конкретної прогалини у цивільному законодавстві України?

3. У дисертації значна увага приділяється тлумаченню цивільного законодавства як одному із засобів реагування на нормативну недостатність та водночас наголошує на необхідності чіткого окреслення меж суддівського розсуду. У цьому контексті особливого значення набуває розмежування тлумачення *praeter legem*, тобто такого, що здійснюється поза прямим текстуальним регулюванням, але в межах принципів, цілей і системної логіки права, та тлумачення *contra legem*, яке фактично суперечить чіткому нормативному припису. Які межі допустимого судового тлумачення слід вважати принциповими для цивільного права? За яких умов звернення суду до загальних засад, телеологічного чи системного тлумачення може бути виправданим як *praeter legem*, а в який момент таке тлумачення виходить за межі правозастосування і перетворюється на *contra legem*, тобто фактичне створення судом правила всупереч закону? Які критерії слід вважати визначальними для такого розмежування?

4. Одним із положень наукової новизни дисертації є запропоноване автором розуміння «прогалини як простору автономії», відповідно до якого відсутність прямого нормативного припису може розглядатися не лише як дефект цивільного законодавства, а й як можливість для учасників цивільних відносин самостійно визначати модель своєї поведінки на засадах автономії волі, диспозитивності та свободи договору. Водночас для приватного права характерним є свідоме невтручання законодавця, коли певні відносини навмисно не піддаються детальній нормативній регламентації. У зв'язку з цим виникає питання: за якими юридичними критеріями можна відмежувати власне прогалину у цивільному законодавстві, яка потребує подолання або усунення, від свідомого невтручання законодавця та залишення відповідної сфери автономії учасникам цивільних відносин?

Загальний висновок щодо оцінки дисертаційного дослідження.

Наведені зауваження мають дискусійний характер і стосуються дискусійних положень дисертації, не ставлять під сумнів її високий рівень та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації та можуть бути основою для наукового обговорення під час її захисту.

Актуальність дослідження, ступінь наукової новизни, обґрунтованість отриманих наукових результатів, їх теоретична та практична значимість доводять, що дисертація Завальнюка Сергія Володимировича «Подолання прогалин у цивільному законодавстві України: теорія і практика» є самостійною, завершеною науковою працею, в якій автором розв'язані конкретні наукові завдання, що мають істотне значення для доктрини цивільного права та відповідає спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право.

Дисертаційне дослідження відповідає вимогам п. п. 7 та 9 Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», а її автор Завальнюк Сергій Володимирович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право.

Опонент:

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

народний депутат України

Микола СТЕФАНЧУК

Підпис *Стефанчук М.О.*
підтверджую
Сергій Завальнюк
Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
«14» вересня 2026 р.

